

ΜΕΡΟΣ Β

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙ

Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης

5. ΤΟ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΟ ΑΤΟΜΟ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Η οικογένεια, υπό οποιαδήποτε μορφή ή δομή και σε οποιαδήποτε ιστορική περίοδο (όπως αυτές παρουσιάστηκαν στο πρώτο μέρος αυτού του τόμου), απετέλεσε το **περιβάλλον** μέσα στο οποίο το παιδί, ως αναπτυσσόμενος οργανισμός, ζει τα πρώτα σχεδόν είκοσι (20) χρόνια της ζωής του.

Η μακρά αυτή «συνύπαρξη» και η αναγνώριση της σημασίας της, κυρίως, για το παιδί, έχει καθοδηγήσει πολλούς ειδικούς-ερευνητές, προερχόμενους από ποικίλους χώρους πέραν της Ψυχολογίας, σε πληθώρα ερευνών. Εντός των ορίων της επιστημονικής Ψυχολογίας, οι κλάδοι που έχουν να επιδείξουν σημαντικές μελέτες για την οικογένεια και τη θέση του παιδιού σ' αυτή είναι κατεξοχήν ο κλάδος της Εξελικτικής ή Αναπτυξιακής Ψυχολογίας και οι κλάδοι της Κοινωνικής Ψυχολογίας, της Ψυχοπαθολογίας, της Σχολικής Ψυχολογίας και της Κλινικής Ψυχολογίας.

5.1. Μελέτη της σχέσης παιδιού-οικογένειας

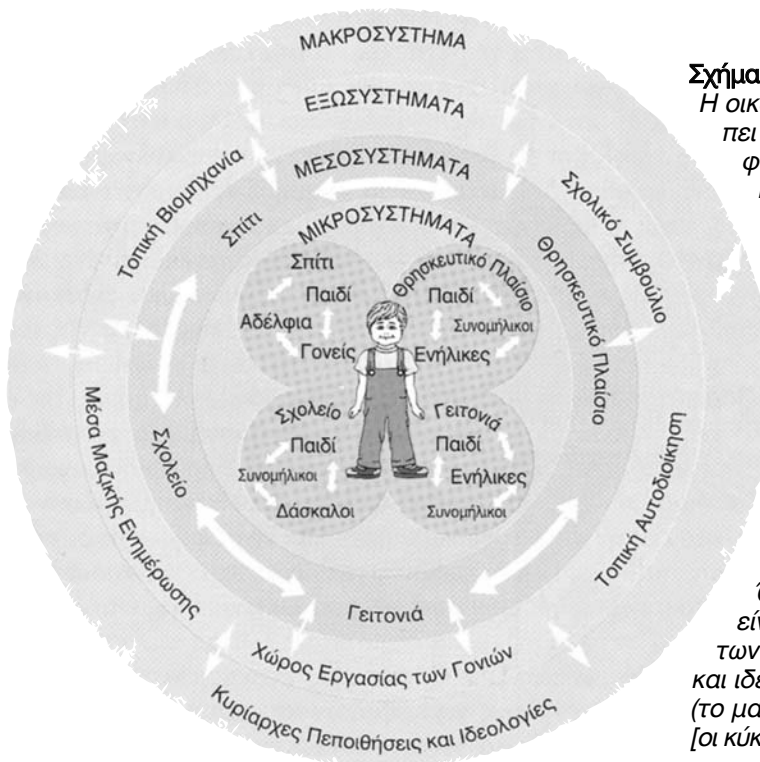
Όπως ήδη σημειώθηκε, η σχέση του παιδιού με την οικογένεια στην οποία ζει έχει αποτελέσει ένα προσφιλές αντικείμενο μελέτης σε πολλές έρευνες σε όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα μέχρι τις μέρες μας.

Είναι γνωστό ότι η σχέση αυτή δεν έχει μία μόνο κατεύθυνση, αλλά είναι **αμφίδρομη**: Η οικογένεια επηρεάζει την ανάπτυξη του παιδιού, ενώ συγχρόνως δέχεται την επίδραση της ύπαρξης ενός ή περισσότερων παιδιών στους κόλπους της. Ωστόσο, είναι, επίσης, γνωστό ότι -τουλάχιστον από την πλευρά της Εξελικτικής Ψυχολογίας- το ενδιαφέρον έχει εστιαστεί κυρίως στη μία κατεύθυνση, δηλαδή στις επιδράσεις που ασκεί η οικογένεια πάνω στο παιδί και στον έφηβο. Οι λόγοι αυτής της εστίασης είναι τουλάχιστον δύο: **Πρώτον**, η οικογένεια αναγνωρίζεται από όλους ως η ισχυρότερη **περιβαλλοντική επίδραση** στο παιδί, ως η κυριότερη -εξωτερική- μορφοποιός δύναμη για την ανάπτυξη παιδιού και εφήβου. **Δεύτερον**, υπάρχει η δυνατότητα **παρέμβασης** στην οικογένεια, όταν αυτό κριθεί απαραίτητο (π.χ. όταν ένα αναπτυξιακό πρόβλημα φαίνεται να οφείλεται σε χαρακτηριστικά της οικογένειας). Έτσι, η έρευνα φάνηκε να παραβλέπει την **αλληλεπίδραση** ανάμεσα στο παιδί και την οικογένεια και εστίασε την προσοχή της στα χαρακτηριστικά των γονέων και ολόκληρης της οικογένειας που ίσως σχετίζονται -θετικά ή αρνητικά- με την ανάπτυξη του

παιδιού (βλ. επόμενες σελίδες).

Μέχρι περίπου τη δεκαετία του '70, η σχετική έρευνα είχε ένα ακόμη χαρακτηριστικό: Αφορούσε, σχεδόν αποκλειστικά, στη μελέτη της σχέσης **μητέρας-παιδιού** και παρέβλεπε ουσιαστικά την ύπαρξη των άλλων μελών της οικογένειας, ένα από τα οποία είναι ο **πατέρας**. Από τη δεκαετία του '70 και μετά, η σχετική έρευνα πλέον περιλαμβάνει και τη σχέση πατέρα-παιδιού, καθώς και το ρόλο που παίζουν όλα τα μέλη της οικογένειας. Με άλλα λόγια, αναγνωρίζεται ότι η οικογένεια είναι ένα δυναμικό σύνολο όπου τα μέλη της (γονείς, αδέρφια, άλλοι, όπως στη περίπτωση της εκτεταμένης οικογένειας) συνδέονται μεταξύ τους με σχέσεις αλληλεξάρτησης και είναι αυτές οι αλληλεπιδράσεις που σχετίζονται συνολικά με την ανάπτυξη του παιδιού. Έτσι, η οικογένεια αντιμετωπίζεται συχνά ως ένα **σύστημα**, μέρος του οποίου είναι και το αναπτυσσόμενο άτομο, το οποίο δέχεται αλλά και ασκεί επιδράσεις.

Η εικόνα γίνεται ακόμη πιο σύνθετη αν λάβει κανείς υπόψη ότι η ίδια η οικογένεια υφίσταται επιδράσεις από το κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ζει αλλά και από άλλους θεσμούς (πολιτικούς-κοινωνικούς), επιδράσεις οι οποίες μεταβιβάζονται έμμεσα στο αναπτυσσόμενο άτομο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτών των επιδράσεων αποτελεί το μοντέλο του U. Bronfenbrenner, το οποίο απεικονίζεται στο Σχ. 1.

Σχήμα 1

Η οικολογική προσέγγιση βλέπει τα παιδιά μέσα στα διάφορα πλαίσια που κατοικούν, σε καθημερινή βάση (μικροσύστημα).

Τα πλαίσια αυτά συνδέονται μεταξύ τους με διάφορους τρόπους (μεσοσύστημα) που, με τη σειρά τους, συνδέονται με πλαίσια και θεσμούς στα οποία το παιδί δεν είναι παρόν αλλά τα οποία επηρεάζουν σημαντικά την ανάπτυξη του (εξωσύστημα).

Όλα αυτά τα συστήματα είναι οργανωμένα βάσει των κυρίαρχων πεποιθήσεων και ιδεολογιών του πολιτισμού (το μακροσύστημα).

[οι κύκλοι από έξω προς τα μέσα]

Όπως διαπιστώνει κανείς, η οικογένεια, μαζί με το σχολείο, αποτελούν στοιχεία του **μικροσυστήματος** με άμεση επίδραση στο παιδί. Από το άλλο μέρος, η εκτεταμένη οικογένεια, γείτονες, υπηρεσίες υγείας, χώροι εργασίας (γονέων) και Μ.Μ.Ε., μεταξύ άλλων, αποτελούν στοιχεία του **εξωσυστήματος** με περισσότερο έμμεσες, αλλά αξιοσημείωτες επιδράσεις πάνω στο παιδί. Ακόμη πιο έμμεσες είναι οι επιδράσεις του **μακροσυστήματος**, το οποίο συνίσταται στην «περιρρέουσα ατμόσφαιρα» του ευρύτερου περιβάλλοντος, δηλαδή σε στάσεις, αξίες, ιδεολογία, νόμους, ήθη που επικρατούν σε ένα κοινωνικό σύνολο. Για παράδειγμα, μια κοινωνία που αναγνωρίζει την ιδιαιτερότητα της παιδικής φύσης είναι πιθανό πως θα προσπαθήσει να εξασφαλίσει την απρόσκοπτη ανάπτυξη και την ψυχική του υγεία.

5.2. Λειτουργίες της οικογένειας σε σχέση με το παιδί

Η οικογένεια, παραδοσιακά, επιτελεί μια πληθώρα ποικίλων δράσεων και λειτουργιών, οι οποίες ασκούν άμεση ή έμμεση επίδραση στο παιδί από τη γέννησή του μέχρι, τουλάχιστον, το τέλος της ανάπτυξης (16°-18° έτος). Οι λειτουργίες αυτές είναι οι εξής:

α. *Παροχή υλικών αγαθών-Ικανοποίηση βιολογικών αναγκών του παιδιού.* Πρόκειται για μια «υπηρεσία» της οικογένειας που η σημασία της είναι αυτονόητη και χρονικά εκτείνεται από τη γέννηση μέχρι τη στιγμή που το αναπτυσσόμενο άτομο ανεξαρτητοποιείται και μπορεί να υποστηρίξει υλικά τον εαυτό του. Είναι ευνόητο ότι η λειτουργία αυτή είναι κυριολεκτικά κρίσιμη στο χρονικό διάστημα μετά τη γέννηση έως τα πρώτα χρόνια της ζωής και η σημασία της βαίνει μειούμενη αργότερα.

β. *Συναισθηματική στήριξη.* Η ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών είναι αποτελεσματικότερη όταν γίνεται σε ένα συναισθηματικά θερμό κλίμα για το παιδί, σε ένα κλίμα όπου το παιδί νιώθει ότι το αγαπούν, το φροντίζουν και το αποδέχονται. Η ανάγκη του παιδιού να ζει σε ένα συναισθηματικά θετικό περιβάλλον δεν αφορά μόνον στις πρώτες στιγμές της ζωής του, αλλά και σε μεταγενέστερες φάσεις της ανάπτυξής του.

Στο λογικό επιχείρημα που μπορεί να αντιτείνει κανείς, ότι δηλαδή όλα τα παιδιά ζουν σε ένα θετικό κλίμα αποδοχής και στοργής, αυτό που πρέπει να σημειωθεί είναι το εξής: Η στοργή που όλοι οι γονείς νιώθουν για τα παιδιά τους θα πρέπει να «μεταφράζεται» σε πράξεις, να είναι «εκδηλούμενη» στοργή. Είναι ευεργετικό για το παιδί και την ανάπτυξή του να νιώθει ότι βρίσκει ανταπόκριση στα συναισθήματά του, ότι υπάρχει πραγματικό ενδιαφέρον για την ικανοποίηση των αναγκών (και όχι μόνο των βιολογικών). Σχετικές έρευνες

δείχνουν ότι τα παιδιά που ζουν σε οικογένειες με θερμό συναισθηματικά κλίμα και εκδηλούμενη στοργή:

- Αναπτύσσουν **ασφαλή προσκόλληση** (βλ. κεφ. 6).
- Έχουν **υψηλότερη αυτο-εκτίμηση**. Ας σημειωθεί εδώ ότι παιδιά που «νιώθουν καλά» με -και έχουν καλή εικόνα για- τον εαυτό τους έχουν καλύτερη ψυχική υγεία σε σύγκριση με παιδιά με χαμηλή αυτο-εκτίμηση.
- Είναι περισσότερο **ευαίσθητα** στα συναισθήματα και τις ανάγκες των άλλων, πράγμα που βελτιώνει τις διαπροσωπικές τους σχέσεις.
- Έχουν καλύτερη **γνωστική ανάπτυξη** και **υψηλότερη νοημοσύνη**. Το εύρημα αυτό ερμηνεύεται από το γεγονός ότι οι στοργικοί γονείς είναι πιθανότερο να δημιουργούν για το παιδί τους περιβαλλοντικές συνθήκες που ευνοούν τη νοητική του ανάπτυξη.

γ. Μια άλλη λειτουργία της οικογένειας είναι ότι *συμβάλλει στο να δημιουργήσει το παιδί την «αίσθηση του ανήκειν»*. Με άλλα λόγια, η οικογένεια, με την ικανοποίηση των βιολογικών και συναισθηματικών αναγκών του παιδιού, αλλά και τους δεσμούς που καλλιεργεί μεταξύ των μελών της, θέτει τα όρια μέσα στα οποία το παιδί νιώθει ασφαλές ως μέλος μιας ομάδας με την οποία μοιράζεται σκοπούς και αξίες. Ας σημειωθεί εδώ ότι η ανάγκη του ανθρώπου να ανήκει κάπου είναι μία από τις ανθρώπινες ανάγκες του αξιολογικού συστήματος του A. Maslow¹.

δ. *Η ανάπτυξη των νοητικών/γλωσσικών ικανοτήτων του παιδιού* είναι μια άλλη σημαντική λειτουργία της οικογένειας. Όπως θα περιγραφεί αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο, η οικογένεια μπορεί να δημιουργήσει όλες εκείνες τις προϋποθέσεις για την νοητική ανάπτυξη του παιδιού με την παροχή πνευματικών ερεθισμάτων.

ε. *Η κοινωνικοποίηση* είναι η κατεξοχήν «διδασκτική» λειτουργία της οικογένειας με την οποία υλοποιούνται ποικίλοι στόχοι και σκοποί για την προετοιμασία του παιδιού για την μελλοντική του ζωή. Με τον όρο *κοινωνικοποίηση* εννοούμε τη διαδικασία με την οποία το παιδί διδάσκεται από τους ενήλικες τρόπους συμπεριφοράς που θα του επιτρέψουν να ενταχθεί σταδιακά στην ομάδα του ως ανεξάρτητο μέλος της. Έτσι, με την κοινωνικοποίηση το αναπτυσσόμενο άτομο ουσιαστικά μαθαίνει τον κόσμο γύρω του από άποψη νοητική/γλωσσική, συναισθηματική, ψυχοκοινωνική (διαπροσωπικές σχέσεις), ενστερνίζεται βαθμιαία στάσεις και αξίες προς σημαντικά πράγματα στη ζωή του και υιοθετεί σταδιακά κανόνες συμπεριφοράς συμβατούς με τη συμμετοχή του στην ομάδα.

¹ Maslow, A. (1970). *Motivation and personality* (2th ed.). New York: Harper and Row.

Ένας ισχυρός μηχανισμός στην «υπηρεσία» της κοινωνικοποίησης είναι η **κοινωνική μάθηση**. Με τον όρο αυτόν είναι γνωστή η διαδικασία με την οποία το παιδί **παρατηρεί** και **μιμείται** πρόσωπα του περιβάλλοντός του. Με άλλα λόγια, τα ενήλικα πρόσωπα που εμπλέκονται στην κοινωνικοποίηση του παιδιού αποτελούν **πρότυπα** για τη διαμόρφωση της δικής του συμπεριφοράς. Τα πλέον πρόσφορα πρότυπα για το παιδί αποτελούν οι **γονείς** του. Είναι τα πρόσωπα που είναι εγγύτερα προς αυτό και τα οποία το παιδί θεωρεί ότι μπορεί να μιμείται. Σε έρευνα που διεξήγαγε ο Τομέας Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών για τα πρόσωπα που παιδιά και έφηβοι θαυμάζουν, βρέθηκε ότι οι γονείς συγκεντρώνουν τον μεγαλύτερο θαυμασμό από όλα τα άλλα πρόσωπα (άλλοι συγγενείς, φίλοι, μέλη αθλητικών/επαγγελματικών/κοινωνικών ομάδων κ.ά.). Είναι ευνόητο ότι ευρήματα αυτού του είδους αποτελούν αδιάψευστη απόδειξη της σημασίας που έχει για το παιδί η γονεϊκή συμπεριφορά.

στ. Τέλος, όπως θα ανέμενε κανείς, στο πλαίσιο της οικογένειας, το παιδί «διδάσκεται» να συμβιώνει με άλλα πρόσωπα, να αντιλαμβάνεται τα συναισθήματα και τις ανάγκες των άλλων, μαθαίνει, με άλλα λόγια, και αναπτύσσει τρόπους χειρισμού καταστάσεων στις οποίες εμπλέκονται και οι άλλοι, δηλαδή αποκτά **διαπροσωπικές δεξιότητες**. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι οι διαπροσωπικές αυτές δεξιότητες δεν είναι απολύτως επαρκείς για τον χειρισμό καταστάσεων στις οποίες εμπλέκονται **συνομηλικοί**. Η οικογενειακή ομάδα διαφέρει ριζικά από την ομάδα των συνομηλίκων στη δομή και, κυρίως, στη συναισθηματική επένδυση των διαπροσωπικών σχέσεων. Η προοδευτική ένταξη του παιδιού στην ομάδα των συνομηλίκων είναι αυτή που θα διευρύνει τον διαπροσωπικό του ορίζοντα και θα του προσπορίσει νέες διαπροσωπικές δεξιότητες, χρήσιμες και κρίσιμες για την μετέπειτα ζωή του.

5.3. Χαρακτηριστικά της οικογένειας/των γονέων που συνδέονται με την ανάπτυξη του παιδιού

Πέρα από τις λειτουργίες που κάθε οικογένεια επιτελεί για το παιδί, η σχετική έρευνα έχει εντοπίσει ορισμένα χαρακτηριστικά της οικογένειας -ουσιαστικά, των γονέων- που ασκούν άμεση ή έμμεση, βραχύχρονη ή μακρόχρονη επίδραση στο παιδί και στην ανάπτυξή του. Οι σημαντικότεροι -και περισσότερο ερευνηθέντες- παράγοντες είναι οι εξής:

5.3.1. Το μέγεθος της οικογένειας

Το χαρακτηριστικό αυτό είναι από εκείνα που η σχετική έρευνα έχει εντατικότερα μελετήσει μαζί με τη **σειρά γέννησης** του παιδιού (η οποία καθορίζει τη θέση του στην οικογένεια). Το γενικό συμπέρασμα αυτών των ερευνών είναι

ότι, κατά μέσο όρο, όσο μεγαλύτερη είναι μια οικογένεια (μεγάλος αριθμός παιδιών), τόσο αρνητικότερη είναι η επίδρασή της στην ανάπτυξη του παιδιού, κυρίως τη **νοητική**. Με άλλα λόγια, ένα παιδί που μεγαλώνει σε πολυμελή οικογένεια είναι πιθανότερο να έχει χαμηλότερο δείκτη νοημοσύνης, χαμηλότερη σχολική επίδοση και χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση παρά ένα παιδί που μεγαλώνει σε ολιγομελή οικογένεια. Τα αρνητικά αυτά αποτελέσματα είναι περισσότερο εμφανή στα τελευταία -σε σειρά γέννησης- παιδιά.

Σχετική είναι η θεωρητική υπόθεση του αμερικανού ερευνητή Robert Zajonc¹, σύμφωνα με την οποία αυτό στο οποίο διαφέρουν οι ολιγομελείς από τις πολυμελείς οικογένειες είναι το **οικογενειακό ψυχοπνευματικό κλίμα**. Το κλίμα αυτό είναι ο μέσος όρος του νοητικού/πνευματικού επιπέδου του καθενός από τα μέλη της οικογένειας. Έτσι, το πρωτότοκο παιδί έρχεται σε μια οικογένεια με δύο ενήλικες (τους γονείς) που έχουν ένα σχετικά υψηλό πνευματικό επίπεδο από το οποίο το (πρωτότοκο) παιδί επωφελείται τα μέγιστα. Το δεύτερο -στη σειρά γέννησης- παιδί, ωστόσο, έρχεται σε μια οικογένεια με χαμηλότερο μέσο πνευματικό επίπεδο, αφού στο δυναμικό των γονέων έχει προστεθεί το -χαμηλό, λόγω ηλικίας- νοητικό επίπεδο του πρώτου παιδιού, κ.ο.κ.

Με όρους πέραν της θεωρίας του R. Zajonc, η διαφορά ανάμεσα στην πολυμελή και την ολιγομελή οικογένεια σε συνάρτηση με την ανάπτυξη του παιδιού μπορεί να αποδοθεί σε περισσότερα πραγματικές συνθήκες: Για παράδειγμα, όπως δείχνει και η έρευνα, οι γονείς σε οικογένεια με λίγα (ένα ή δύο) παιδιά έχουν περισσότερο διαθέσιμο χρόνο για τον εαυτό τους (και νιώθουν περισσότερη ικανοποίηση από το ρόλο τους), δείχνουν περισσότερη φροντίδα για το παιδί, επικοινωνούν μαζί του περισσότερο και η σχέση τους με το παιδί είναι περισσότερο διαλεκτική. Αντίθετα, γονείς πολυμελών οικογενειών είναι λιγότερο ικανοποιημένοι από το ρόλο τους, η συμπεριφορά τους είναι περισσότερο αυστηρή/αυταρχική και -όπως θα ανέμενε κανείς- αφιερώνουν λιγότερο χρόνο με το κάθε παιδί τους.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε δύο πράγματα: **Πρώτον**, υπάρχουν ενδείξεις ότι τα παιδιά πολυμελών οικογενειών έχουν περισσότερες και καλύτερες διαπροσωπικές δεξιότητες, καθώς συχνά αναλαμβάνουν ποικίλους ρόλους στην οικογένεια (με τους γονείς ή/και με μεγαλύτερο ή με μικρότερο αδερφό/ή, αντίστοιχα). **Δεύτερον**, το μέγεθος της οικογένειας θα πρέπει να εξετάζεται σε συνδυασμό με το κοινωνικό-οικονομικό και μορφωτικό της επίπεδο (βλ. επόμενο κεφάλαιο). Εννοείται ότι μεγάλο μέγεθος οικογένειας και χαμηλό οικονομικό-μορφωτικό επίπεδο παράγουν τα αρνητικότερα αποτελέσματα σχετικά με την ανάπτυξη του παιδιού.

Μια ειδική περίπτωση στο θέμα που μελετάμε εδώ αποτελεί το **μοναχοπαίδι**. Το μόνο παιδί σε μια οικογένεια είναι συγχρόνως το πρώτο στη σειρά γέννη-

¹ Zajonc, R.B. (1976). Family configuration and intelligence. *Science*, 192, 227-236

σης και ζει σε μια ολιγομελή οικογένεια. Έτσι, συγκεντρώνει τα θετικά χαρακτηριστικά -και τις ευνοϊκές συνθήκες- που περιγράφηκαν παραπάνω. Από το άλλο μέρος, το μοναχοπαιδί έχει σχετικά λιγότερες ευκαιρίες αλληλεπίδρασης με άλλα παιδιά (τουλάχιστον μέχρι τα χρόνια του σχολείου) με πιθανό αποτέλεσμα λιγότερο ανεπτυγμένες διαπροσωπικές δεξιότητες.

Η αμερικανίδα ψυχολόγος Helen Bee έχει συνοψίσει τη συμπεριφορά των γονέων προς τα πρώτα -σε σειρά γέννησης- σε σύγκριση με τα ύστερα παιδιά ως εξής:

- ❖ Ασκούν περισσότερη πίεση για καλή επίδοση
- ❖ Χρησιμοποιούν περισσότερο σύνθετο λόγο (γλωσσικό κώδικα) και περισσότερο ολοκληρωμένο, ιδιαίτερα στη βρεφική ηλικία
- ❖ Παρεμβαίνουν περισσότερο και ασκούν περισσότερους περιορισμούς στη ζωή του παιδιού
- ❖ Διακρίνονται από περισσότερο άγχος
- ❖ Δημιουργούν οικογενειακό κλίμα με επίκεντρο το παιδί
- ❖ Είναι λιγότερο επιδέξιοι στις ενέργειές τους.

Εννοείται ότι δεν είναι όλες -ούτε πάντοτε- οι παραπάνω συμπεριφορές των γονέων ευνοϊκές για το παιδί, ιδιαίτερα όταν υπερβαίνουν κάποια όρια (π.χ. η άσκηση πίεσης, οι περιορισμοί και το άγχος). Από το άλλο μέρος, η θέση του παιδιού στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της οικογένειας φυσιολογικά συνδέεται με σαφώς ευνοϊκότερες προοπτικές για την ανάπτυξή του.

5.3.2. Οικονομικό/Μορφωτικό επίπεδο

Το χαρακτηριστικό αυτό έχει προ πολλού συνδεθεί κυρίως με τη νοητική ανάπτυξη του παιδιού, στην προσπάθεια των ερευνητών να εντοπίσουν τις αρνητικές συνέπειες που έχει για το παιδί ένα άκρως χαμηλό οικονομικό-μορφωτικό επίπεδο των γονέων.

Η σχετική έρευνα έχει βρει τις εξής -πιο σημαντικές- διαφορές: Γονείς υψηλού μορφωτικού-οικονομικού επιπέδου φαίνεται να α) ενισχύουν στα παιδιά τους καθαρά ψυχολογικά χαρακτηριστικά-ιδιότητες, όπως ο αυτο-έλεγχος και η περιέργεια, β) υιοθετούν διαλεκτική συμπεριφορά (συζητούν και εξηγούν στο παιδί γιατί ζητούν κάτι), γ) επαινούν το παιδί για θετική συμπεριφορά, δ) έχουν καλή επικοινωνία με το παιδί και ε) το σημαντικότερο: δημιουργούν για το παιδί ένα περιβάλλον με πνευματικά/μορφωτικά ερεθίσματα που συμβάλλουν αποφασιστικά στην ανάπτυξη των νοητικών λειτουργιών του παιδιού, ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια της ζωής του. Για παράδειγμα, οι γονείς αυτοί εξασφαλίζουν **αντικείμενα/αθύρματα** για το παιχνίδι (στα πρώτα 4-5 χρόνια) τα οποία δεν είναι απαραίτητως ακριβά (αλλά πρέπει να αντιστοιχούν στην ηλικία του παιδιού), συνομιλούν με το παιδί χρησιμοποιώντας **πλούσιο λεξιλόγιο** και παρέχουν στο παιδί (κυρίως στη σχολική ηλικία) **ευκαιρίες** για έρευνα στο πε-

ριβάλλον του και αυτόνομη ανακάλυψη της γνώσης. Αντίθετα, γονείς χαμηλού οικονομικού-μορφωτικού επιπέδου είναι πιθανότερο να α) ενισχύουν στο παιδί χαρακτηριστικά, όπως συμμόρφωση και υπακοή και όχι αυτονομία και περιέργεια, β) θεωρούν σημαντικές για το παιδί την τάξη και καθαριότητα, είναι αυστηροί και χρησιμοποιούν συχνότερα την τιμωρία και δ) υιοθετούν περισσότερο αυταρχική συμπεριφορά (π.χ. δεν συζητούν με το παιδί και δεν εξηγούν γιατί ζητούν κάτι).

5.3.3. Εξωτερική εργασία της μητέρας

Η εκτός σπιτιού εργαζόμενη μητέρα αποτελεί μια εξέλιξη των τελευταίων λίγων δεκαετιών, καθώς ένας σημαντικός αριθμός γυναικών αναζήτησε μια θέση στην αγορά εργασίας. Όπως ήταν επόμενο, η σχετική έρευνα προσπάθησε να μελετήσει τις συνέπειες που είχε η νέα αυτή εξέλιξη στην ανάπτυξη του παιδιού, ιδιαίτερα επειδή παραδοσιακά ήταν η μητέρα εκείνη που αναλάμβανε το κύριο βάρος της φροντίδας του παιδιού. Έτσι, οι εξελικτικοί ψυχολόγοι επεχείρησαν να απαντήσουν βασικά δύο συναφή ερωτήματα: α) Τι σημαίνει για το παιδί η απουσία της μητέρας για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα της ημέρας και β) Ποιες είναι οι συνέπειες της -αναγκαστικής- πρώιμης προσχολικής αγωγής (βρεφικός σταθμός) στη νοητική, ψυχοκοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

(1) *Εργαζόμενη μητέρα και ανάπτυξη του παιδιού.* Η περίπτωση της εργαζόμενης μητέρας αντιμετωπίζεται πλέον όχι μόνον ως οικονομική αναγκαιότητα αλλά και ως μια πολύτιμη ευκαιρία για τη μητέρα να ασχοληθεί με έναν άλλο ρόλο, να διευρύνει τους ορίζοντές της και, έτσι, να προωθήσει την προσωπική της ανάπτυξη. Στο βαθμό, λοιπόν, που η μητέρα είναι ικανοποιημένη από την εργασία της και έχουν βρεθεί επαρκείς τρόποι αναπλήρωσής της, οι συνέπειες φαίνεται να είναι θετικές: Τα παιδιά εργαζόμενων μητέρων δείχνουν να έχουν καλύτερη κοινωνική και συναισθηματική προσαρμογή και υψηλότερη αυτο-εκτίμηση. Επιπλέον, έχουν περισσότερο ευέλικτες (λιγότερο στερεοτυπικές) αντιλήψεις για το ρόλο των δύο φύλων.

Τα αποτελέσματα αυτά συνδέονται με παράγοντες που είναι συναφείς με την εργασία της μητέρας. Φαίνεται, λοιπόν, πως η εργαζόμενη μητέρα α) είναι περισσότερο έτοιμη (ίσως και αναγκασμένη;) να παρέχει **περισσότερη αυτονομία** στο παιδί, πράγμα που συνδέεται με ενδείξεις ωριμότητας από την πλευρά του παιδιού, β) είναι πιθανότερο να υιοθετεί **διαλεκτικούς τρόπους ανατροφής** με σταθερούς, όμως, κανόνες, γ) βρίσκει το χρόνο να **επικοινωνεί** με το παιδί και δ) **αναθέτει** νωρίτερα (από τη σχολική ηλικία) στο παιδί **ρόλους** στο «νοικοκυριό», κάτι που συνδέεται με μεγαλύτερη υπευθυνότητα εκ μέρους του παιδιού και του εφήβου και καλύτερες προοπτικές νοητικής ανάπτυξης. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι τα παραπάνω αποτελέσματα ισχύουν σε μεγαλύτερο βαθμό

μό για τα κορίτσια παρά για τα αγόρια, πιθανώς διότι η εργαζόμενη μητέρα αποτελεί για το κορίτσι **πρότυπο συμπεριφοράς** σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι για το αγόρι. Μάλιστα, σε περιπτώσεις οικογενειών χαμηλού μορφωτικού-οικονομικού επιπέδου, το αγόρι ίσως οδηγείται στην πεποίθηση ότι ο πατέρας δεν ανταποκρίνεται στον (στερεοτυπικό) ρόλο του φύλου του.

(2) *Πρώιμη προσχολική αγωγή και ο ρόλος της στην ανάπτυξη του παιδιού.* Η αναγκαστική -λόγω εργαζόμενης μητέρας- προσφυγή σε πλαίσια βρεφονηπιακού σταθμού (παιδικός σταθμός-νηπιαγωγείο) για πολύ μικρά παιδιά απασχόλησε τους ειδικούς στο χώρο της εξελικτικής ψυχολογίας. Η «ανησυχία» ήταν πως είσοδος του παιδιού σε μονάδα προσχολικής αγωγής σε πολύ μικρή ηλικία (ίσως και πριν το τέλος του 1^{ου} έτους) πιθανώς ήταν αρνητική για την ανάπτυξη του παιδιού. Η σχετική έρευνα δεν επιβεβαίωσε τις ανησυχίες αυτές. Σε γενικές γραμμές, η επίδραση του βρεφικού σταθμού ή του νηπιαγωγείου φαίνεται πως είναι θετική για το παιδί, τόσο σχετικά με τη νοητική όσο και σχετικά με την ψυχοκοινωνική του ανάπτυξη. Τα αποτελέσματα αυτά είναι περισσότερο εμφανή σε παιδιά οικογενειών χαμηλού οικονομικού-μορφωτικού επιπέδου, ιδιαίτερα όταν αυτά παρακολουθούν προγράμματα προσχολικής αγωγής σε καλούς παιδικούς σταθμούς ή νηπιαγωγεία. Τα σημαντικότερα στοιχεία που συνιστούν έναν καλό παιδικό σταθμό ή νηπιαγωγείο είναι το μορφωτικό επίπεδο των νηπιαγωγών (πτυχίο, έτη σπουδών), η αναλογία προσωπικού/παιδιών και ποσοτικά/ποιοτικά χαρακτηριστικά των χώρων.

5.3.4 Ηλικία γονέων (κυρίως, μητέρας)

Ο παράγων αυτός έχει απασχολήσει τους ερευνητές κυρίως σε ακραίες περιπτώσεις, όταν δηλαδή η ηλικία των γονέων κατά την τεκνοποιία είναι πολύ μικρή ή πολύ μεγάλη. Ο λόγος είναι ευνόητος: Στην πρώτη περίπτωση (πολύ μικρή ηλικία) οι λόγοι είναι και βιολογικής φύσεως (κυρίως ατελής διαμόρφωση του γυναικείου γεννητικού συστήματος) αλλά πρώτιστα ψυχολογικοί (ατελής διαμόρφωση της προσωπικότητας των μελλοντικών γονέων και ανεπαρκής προετοιμασία τους για το γονεϊκό ρόλο). Από το άλλο μέρος, στην περίπτωση των πολύ μεγάλων σε ηλικία γονέων, οι συνέπειες για το παιδί μπορεί να είναι αρνητικές αλλά δεν λείπουν και οι θετικές. Είναι αλήθεια ότι μια μεγάλης ηλικίας μητέρα διακινδυνεύει την απόκτηση παιδιού με κάποιο πρόβλημα (τραγικό παράδειγμα αποτελεί η αυξημένη πιθανότητα γέννησης παιδιού με το σύνδρομο Down). Ή ότι δύο μεγάλης ηλικίας γονείς ίσως δεν έχουν την ενεργητικότητα που απαιτείται για τη διεκπεραίωση του γονεϊκού ρόλου, ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού. Ωστόσο, δύο σχετικά μεγάλης ηλικίας γονείς ίσως να έχουν πετύχει μια καλύτερη επαγγελματική αποκατάσταση, να έχουν συμπληρώσει ένα υψηλό επίπεδο μόρφωσης και, τελικώς, να έχουν τα υλικά μέσα για τη δημιουργία ενός θετικού περιβάλλο-

ντος για το παιδί τους.

Μια ενδιάμεση κατάσταση (που είναι, πάντως, πιο κοντά στη δεύτερη από τις παραπάνω περιπτώσεις) αποτελεί τελευταία η τάση νέων ζευγαριών να αναβάλλουν την απόκτηση παιδιού για «αργότερα». Γονείς ηλικίας μεταξύ 30 και 40 ετών είναι πιθανότερο, όπως ήδη σημειώθηκε, να είναι σε θέση να ικανοποιούν ευκολότερα ποικίλες ανάγκες του παιδιού. Επιπλέον, είναι περισσότερο ώριμοι (από νεότερους γονείς), η ζωή τους είναι σταθερότερη και είναι ίσως περισσότερο έτοιμοι να «συμπληρώσουν» τη ζωή τους με τον καινούριο, γονεϊκό, ρόλο. Μάλιστα, έρευνες δείχνουν ότι μητέρες νεογέννητων (ηλικίας άνω των 30 ετών) δηλώνουν περισσότερο ευχαριστημένες με το νέο τους ρόλο, ασχολούνται περισσότερο με το παιδί τους (από ό,τι νεότερες μητέρες), «μιλούν» στο βρέφος συχνότερα και ανταποκρίνονται περισσότερο στις ανάγκες του. Αυτό, πάντως, που μετριάξει τη σημασία των παραπάνω ερευνητικών ευρημάτων είναι ότι η θετική μητρική συμπεριφορά φαίνεται να συνδέεται περισσότερο με το πρωτότοκο παρά με υστερότοκα παιδιά.

5.3.5. Σχέσεις ζευγαριού - Διαζύγιο

Η συζήτηση για την οικογένεια συνήθως προϋποθέτει την ύπαρξη δύο γονέων και -τουλάχιστον- ενός παιδιού. Ωστόσο, η εικόνα αυτή δεν ανταποκρίνεται πλέον απόλυτα στην πραγματικότητα. Ένα αυξανόμενο ποσοστό οικογενειών έχουν μόνον τον ένα γονιό, συνήθως τη μητέρα, με συνηθέστερο λόγο το **διαζύγιο**. Η συχνότητα με την οποία παρατηρείται και στη χώρα μας η διάλυση της συμβίωσης δύο ενηλίκων έχει αυξηθεί στις τελευταίες δεκαετίες: Υπολογίζεται ότι περί το 20% των γάμων καταλήγουν σε ρήξη και διαζύγιο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ένα σημαντικό ποσοστό παιδιών να περνούν ένα μέρος -τουλάχιστον- της παιδικής τους ηλικίας με έναν από τους δύο γονείς. Το διαζύγιο των γονέων, τόσο ως διαδικασία όσο και ως κατάληξη, συνιστά μια μείζονα αλλαγή στη ζωή του παιδιού που συνοδεύεται από έντονο στρες. Για τους λόγους αυτούς οι εξελικτικοί ψυχολόγοι ασχολήθηκαν με τις συνέπειες που έχει το διαζύγιο στην ανάπτυξη του παιδιού. Οι συνέπειες αυτές έχουν κατηγοριοποιηθεί σε άμεσες και μακροπρόθεσμες.

Άμεσες συνέπειες. Η πλέον άμεση συνέπεια του διαζυγίου για το παιδί είναι ότι αλλάζουν σημαντικά οι συνθήκες διαβίωσης: Συχνά μετακομίζει σε άλλη περιοχή, τα οικονομικά της οικογένειας χειροτερεύουν και η μητέρα ίσως χρειαστεί να εργαστεί (αν δεν εργαζόταν ήδη). Οι εξελίξεις αυτές σημαίνουν αλλαγή περιβάλλοντος για το παιδί, απώλεια φίλων και συμμαθητών, στρες από την πλευρά της μητέρας (όταν ζει μαζί της το παιδί), ίσως ανεπαρκή ικανοποίηση του παιδιού και ως ένα βαθμό αποδιοργάνωση του νέου οικογενειακού σχήματος. Η κατάσταση αυτή έχει ονομαστεί από τους ερευνητές «ανεπαρκής γονεϊκός ρόλος»: Ο γονιός (μητέρα) που φροντίζει το παιδί, στα πρώτα τουλάχιστον

χιστον στάδια, είναι αρκετά απασχολημένος με τα προβλήματα της νέας κατάστασης, ώστε να μην είναι σε θέση να ανταποκριθεί πλήρως στον γονεϊκό του ρόλο. Σε μια προσπάθεια να ελέγξει την κατάσταση, συχνά υιοθετεί αυστηρούς περιορισμούς και αυταρχική συμπεριφορά, όταν δεν είναι απόμακρος ή/και αδιάφορος.

Όλα τα παραπάνω προκαλούν στο παιδί οξείες συναισθηματικές αντιδράσεις και πολλές έρευνες αναφέρουν σημαντική αύξηση σε προβλήματα συμπεριφοράς στην περίοδο λίγο πριν και λίγο μετά το διαζύγιο. Στη φάση αυτή, οι πιο συνήθεις αντιδράσεις του παιδιού είναι: θυμός, φόβος, κατάθλιψη και αισθήματα ενοχής. Ωστόσο, οι επιδράσεις αυτές διαφοροποιούνται σε είδος και σε ένταση ανάλογα με το φύλο και την ηλικία του παιδιού.

Τα αγόρια φαίνεται πως εμφανίζουν περισσότερα προβλήματα παρά τα κορίτσια, όπως έλλειψη συμμόρφωσης, απαιτητικότητα και εχθρική συμπεριφορά. Από το άλλο μέρος, τα κορίτσια παρουσιάζουν αντιδράσεις εσωτερίκευσης, όπως κλάμα, αυτοκριτική, απόσυρση και παθητικότητα, συμπτώματα που είναι ευκολότερα για τον γονιό να τα αντιμετωπίσει. Τέλος, αγόρια και κορίτσια παρουσιάζουν χαμηλότερη σχολική επίδοση και προβλήματα στο σχολείο, αν και η έντασή τους είναι μεγαλύτερη στα αγόρια.

Όσον αφορά στην ηλικία του παιδιού κατά το διαζύγιο των γονέων του, οι έρευνες δείχνουν ότι αυτή συνδέεται με διαφορετικά προβλήματα σε παιδιά, π.χ. 3-7 ετών και εφήβους 14-16 ετών. Τα μικρότερα παιδιά δεν κατανοούν εύκολα τους λόγους που οδήγησαν τους γονείς τους στο διαζύγιο με αποτέλεσμα να κατηγορούν τον εαυτό τους για το γεγονός αυτό, να φαντάζονται ότι πρέπει να έχουν κάνει τα ίδια κάτι που προκάλεσε το χωρισμό των γονέων και ότι είναι πιθανό να εγκαταλειφθούν και από τους δύο γονείς. Έτσι, αναστατώνονται και ανησυχούν, επανέρχονται σε ανώριμες μορφές συμπεριφοράς (προηγούμενης ηλικίας) και βιώνουν έντονο άγχος αποχωρισμού. Αντίθετα, τα μεγαλύτερα παιδιά, αντιλαμβάνονται ευχερέστερα τη διαδικασία και τους λόγους του γονεϊκού χωρισμού, πράγμα που συχνά μειώνει την οδύνη που αισθάνονται. Βέβαια, τα προβλήματα δεν απουσιάζουν: Πολλοί έφηβοι προσκολλώνται στους συνομηλίκους τους και συχνά εμπλέκονται σε ανεπιθύμητες μορφές συμπεριφοράς, όπως φυγή από το σπίτι, κάπνισμα και γενικότερα αντικοινωνική συμπεριφορά. Πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι για ορισμένα παιδιά, κυρίως εφήβους, το διαζύγιο αποτελεί τον καταλύτη για γρηγορότερη ωρίμανση, ανάληψη ευθυνών και φροντίδα των μικρότερων αδερφών.

Μακροπρόθεσμες συνέπειες. Όπως θα ανέμενε κανείς, τα προβλήματα του παιδιού, δύο ή και περισσότερα χρόνια μετά το διαζύγιο των γονέων του, είναι λιγότερα στον αριθμό και στην ένταση. Ο σημαντικότερος παράγων για τη θετική αυτή εξέλιξη είναι η ικανότητα του γονιού (πατέρα ή μητέρας) να προσαρμοστεί στη νέα κατάσταση. Ένα ενδιαφέρον εύρημα των σχετικών ερευνών είναι ότι τα αγόρια που μένουν με τη μητέρα τους εξακολουθούν να έχουν

περισσότερα προβλήματα από τα κορίτσια, ιδιαίτερα στο σχολείο, όπως, επίσης, και συμπτώματα εξάρτησης, χαμηλού αυτοελέγχου και αυξημένης επιθετικότητας. Αντίθετα, αγόρια που μένουν με τον πατέρα τους φαίνεται να έχουν καλύτερη ψυχολογική προσαρμογή και περισσότερο ώριμη συμπεριφορά. Από το άλλο μέρος, τα κορίτσια παρουσιάζουν γενικώς λιγότερα προβλήματα από τα αγόρια, ιδιαίτερα όταν ζουν με τη μητέρα τους. Το μόνο σοβαρό θέμα που ανακύπτει με την ανάπτυξη των κοριτσιών στην εφηβική ηλικία είναι η πρώιμη αλλά και ασταθής συμπεριφορά τους στις σχέσεις τους με το άλλο φύλο. Στο θέμα αυτό η συμβολή του πατέρα για την τελική ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη του κοριτσιού είναι αποφασιστική.

Όλες οι έρευνες για τις μακροπρόθεσμες συνέπειες του διαζυγίου στο αναπτυσσόμενο άτομο καταλήγουν σε ένα κοινό, πολύ κρίσιμο συμπέρασμα: Ο σημαντικότερος παράγων για την εξέλιξη του παιδιού είναι **οι καλές σχέσεις των δύο γονέων μετά το διαζύγιο**. Αυτό θα καταστήσει πιο εύκολη την επικοινωνία μεταξύ τους, ώστε να συμπληρώνουν ο ένας τον άλλον στο γονεϊκό ρόλο τους και να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικότερα τα προβλήματα που ανακύπτουν.

5.3.6. Προσωπικότητα - Ψυχική υγεία γονέων

Είναι εύλογο να υποθέσει κανείς ότι τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας και η εν γένει ψυχική υγεία των γονέων συνδέονται -και μάλιστα με αιτιώδη σχέση- με την προσωπικότητα και τη συμπεριφορά του παιδιού και του εφήβου. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους: **Πρώτον**, οι γονείς μεταδίδουν, μέσω της **κληρονομικότητας** στα παιδιά, δικά τους χαρακτηριστικά, με τα οποία φέρουν κοινά γενετικά στοιχεία. Η ισχύς αυτής της διαδικασίας είναι φανερή στην περίπτωση των ιδανικών (μονοζυγωτικών) διδύμων που μοιάζουν βιολογικά και ψυχολογικά λόγω του κοινού γενετικού υλικού το οποίο μοιράζονται. **Δεύτερον**, οι γονείς διαμορφώνουν -αλλά και αποτελούν οι ίδιοι- ένα **περιβάλλον** για τα παιδιά, το οποίο επηρεάζει την ανάπτυξή τους θετικά ή αρνητικά. Για παράδειγμα, όπως σημειώθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι γονείς χρησιμεύουν ως **πρότυπα** τα οποία το παιδί παρατηρεί και μιμείται.

Η σύνδεση των χαρακτηριστικών των γονέων με τα χαρακτηριστικά των παιδιών είναι περισσότερο εμφανής στον βιοσωματικό τομέα παρά στο νοητικό ή στον τομέα της προσωπικότητας. Ωστόσο, έρευνες στο χώρο της παιδικής και εφηβικής ψυχοπαθολογίας έχουν δείξει με πειστικό τρόπο ότι ποικίλα προβλήματα του παιδιού, λιγότερο ή περισσότερο σοβαρά, μπορούν να αναχθούν σε αντίστοιχα γνωρίσματα της γονεϊκής προσωπικότητας/συμπεριφοράς. Ενδεικτικά μπορεί να αναφέρει κανείς την περίπτωση του **βρεφικού αυτισμού**, ο οποίος, πέραν των βιολογικών αιτιών έχει συνδεθεί παραδοσιακά και με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των γονέων (φιλόδοξοι, επαγγελματικά πετυχημένοι, συ-

ναισθηματικά ψυχροί γονείς). Σαφέστερο παράδειγμα αυτής της σχέσης αποτελεί η περίπτωση της **παιδικής σχιζοφρένειας**. Ψυχοκοινωνικές θεωρίες (π.χ. η θεωρία του διπλού δεσμού ή της ασύμμετρης οικογένειας) αλλά και ψυχοδυναμικές θεωρίες (π.χ. η θεωρία του B. Bettelheim) πρεσβεύουν ότι η γονεϊκή συμπεριφορά «προκαλεί» ψυχωσικά συμπτώματα στη συμπεριφορά του παιδιού. Τέλος, η **υπερκινητικότητα** στο παιδί έχει συνδεθεί με χαρακτηριστικά της οικογένειας (π.χ. λίγοι διαθέσιμοι χώροι, αυστηροί κανόνες συμπεριφοράς) και γενικότερα του περιβάλλοντος του παιδιού (π.χ. η ψυχοκοινωνική αποστέρηση, δηλαδή η ελλιπή παροχή ψυχοπνευματικών ερεθισμάτων για την ανάπτυξη του παιδιού) αλλά και με ψυχοπαθολογικά χαρακτηριστικά των γονέων, όπως η κατάθλιψη.

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει η περίπτωση της **νοητικής υστέρησης** και, ειδικότερα, της μορφής που έχει αποκληθεί νοητική υστέρηση **«πολιτισμικού-οικογενειακού τύπου»**. Με τον όρο αυτόν εννοούμε την ελλιπή νοητική ανάπτυξη του παιδιού η οποία αποδίδεται σε χαρακτηριστικά της οικογένειας ή/και των γονέων, όπως χαμηλός δείκτης νοημοσύνης των γονέων, αποδιοργάνωση της οικογένειας, άλλα προβλήματα ψυχικής υγείας των γονέων και συναισθηματική ή/και ψυχοπνευματική ένδεια της οικογένειας. Όπως είναι φανερό, τα στοιχεία αυτά έχουν να κάνουν τόσο με την κληρονομικότητα όσο και με το περιβάλλον και συχνά συνυπάρχουν.

5.3.7. Στάσεις, αξίες, προσδοκίες γονέων

Τα χαρακτηριστικά αυτά των γονέων ασκούν μια έμμεση, αλλά όχι λιγότερο σημαντική επίδραση στην ανάπτυξη του παιδιού και του εφήβου. Το τι πιστεύουν οι γονείς για το παιδί και τη φύση της ανάπτυξής του, το τι θεωρούν σημαντικό για το παιδί και τη σχέση τους μαζί του, το τι προσδοκούν από το παιδί, όλα αυτά παίζουν ένα πολύ σημαντικό ρόλο στο μέγαλωμα ενός παιδιού για έναν απλό λόγο: Όλες αυτές οι αντιλήψεις,πίστεις, πεποιθήσεις, αξίες και προσδοκίες «μεταφράζονται» σε πράξεις, σε πραγματική συμπεριφορά προς το παιδί, η οποία, με τη σειρά της, καθορίζει ως ένα σημείο την πορεία του παιδιού και την τύχη του. Θα παραθέσουμε εδώ παραδείγματα γονεϊκών στάσεων, πεποιθήσεων, αξιών και προσδοκιών με την αντίστοιχη επισήμανση της πιθανής επίδρασής τους στη συμπεριφορά του παιδιού.

Στάσεις. Η στάση που υιοθετούν οι γονείς, π.χ. για το φαγητό και τη σημασία του για την επιβίωση ή/και την απόλαυσή του, είναι πολύ πιθανό να μεταβιβάζεται ως σχετικό «μήνυμα» στο παιδί. Έτσι, πέρα από τους γενετικούς λόγους, το παιδί επηρεάζεται και από το κατάλληλο περιβάλλον (θετική στάση προς το φαγητό, παροχή πολλών ευκαιριών και ισχυρή πίεση για λήψη τροφής) το οποίο συμβάλλει μερικώς στην εμφάνιση **παχυσαρκίας**.

Πίστεις/Πεποιθήσεις. Γονείς που είναι πεπεισμένοι, για παράδειγμα, για την

«κακή» φύση της παιδικής ηλικίας και για την ανάγκη επιβολής αυστηρών μέτρων, είναι πολύ πιθανό να υιοθετούν περισσότερο περιοριστικές τακτικές στην ανατροφή των παιδιών τους. Από το άλλο μέρος, γονείς που πιστεύουν π.χ. στην παντοδυναμία της κληρονομικότητας, ίσως να μην θεωρούν ότι χρειάζεται οποιαδήποτε παρέμβαση.

Αξίες. Οι γονείς διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το τι θεωρούν σημαντικό για το παιδί και την ανάπτυξή του. Ωστόσο, φαίνεται να συγκλίνουν σε μεγάλο βαθμό στο είδος της συμπεριφοράς του παιδιού που θεωρούν σημαντική για το ίδιο (και για τους εαυτούς των). Σε έρευνα που διεξήγαγε ο Τομέας Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών ζητήθηκε από γονείς παιδιών σχολικής και εφηβικής ηλικίας να περιγράψουν τη συμπεριφορά των παιδιών τους (πραγματική συμπεριφορά) και στη συνέχεια να δηλώσουν πώς θα επιθυμούσαν να είναι το παιδί τους (επιθυμητή συμπεριφορά). Το ενδιαφέρον της έρευνας έγκειται στη διάκριση μεταξύ **πραγματικής** και **επιθυμητής** συμπεριφοράς του παιδιού, στην οποία διακρίνει κανείς τις γονεϊκές αξίες και πεποιθήσεις για το τι συνιστά «καλή, υγιή» συμπεριφορά. Δύο ευρήματα αξίζει να αναφερθούν: **Πρώτον**, οι γονείς, όταν περιγράφουν την επιθυμητή συμπεριφορά των παιδιών, δεν διαχωρίζουν τα παιδιά σε αγόρια και κορίτσια: θα ήθελαν το παιδί τους, ανεξαρτήτως φύλου, να έχει ορισμένα χαρακτηριστικά (που αναφέρονται αμέσως παρακάτω). **Δεύτερον**, όλοι οι γονείς, ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας, θεωρούν σημαντικό τα παιδιά τους να είναι υπάκουα, να συμμορφώνονται, να είναι κοινωνικά, οργανωμένα, ευφυή και όχι φοβισμένα, δειλά, απότομα, με συναισθηματικές εναλλαγές και πεισματάρικα.

Ευρήματα όπως τα παραπάνω, δείχνουν ότι οι γονείς, όταν ερωτώνται για τη συμπεριφορά των παιδιών τους, μπορεί να υποτιμούν τη θετική συμπεριφορά του παιδιού τους (ζωηρότητα, κοινωνικότητα, ευσυνειδησία, ευφυία κ.ά.), διότι θα ήθελαν να είναι συχνότερη και να υπερεκτιμούν την αρνητική συμπεριφορά (φόβοι, δειλία, ανυπακοή, συναισθηματική αστάθεια κ.ά.), διότι θα ήθελαν να είναι σχεδόν απύσχα στο ρεπερτόριο του παιδιού. Εννοείται ότι αντίστοιχες αναμένονται να είναι οι γονεϊκές πρακτικές όταν προσπαθούν να ρυθμίσουν (να αυξήσουν ή να μειώσουν) τα δύο παραπάνω είδη της συμπεριφοράς στο παιδί.

Προσδοκίες. Η έρευνα στην Εξελικτική Ψυχολογία βεβαιώνει ότι οι προσδοκίες των γονέων για τα παιδιά τους αποτελούν έναν ισχυρό παράγοντα στη διαμόρφωση της παιδικής και εφηβικής συμπεριφοράς. Κοινό συμπέρασμα των σχετικών ερευνών είναι ότι οι γονείς πρέπει να έχουν **υψηλές** (αλλά όχι μη ρεαλιστικές) **προσδοκίες** από τα παιδιά τους. Συγκεκριμένα, παιδιά με υψηλό δείκτη νοημοσύνης φαίνεται να έχουν γονείς οι οποίοι, εκτός των άλλων, αναμένουν από το παιδί τους να αναπτύσσεται γρήγορα, τονίζουν πόσο σημαντική είναι η πρόοδος στο σχολείο και πιέζουν για όλο και καλύτερη σχολική επίδοση. Όπως θα δούμε στο κεφ. 7, οι γονείς αυτοί συμμετέχουν στη σχολική ζωή

του παιδιού, δείχνουν το ενδιαφέρον τους και προσφέρουν στο παιδί κίνητρα για καλύτερη ανάπτυξη και πρόοδο.

Στον αντίποδα της παραπάνω περίπτωσης βρίσκονται οι γονείς οι οποίοι, για ποικίλους λόγους, έχουν χαμηλές προσδοκίες από το παιδί τους ή -σε ακραίες περιπτώσεις- «δεν περιμένουν τίποτε αξιόλογο» από αυτό. Το τραγικό στην περίπτωση αυτή είναι ότι συχνά επιβεβαιώνονται οι γονεϊκές προσδοκίες για την εξέλιξη του παιδιού, όχι διότι οι γονείς προβαίνουν σε ορθή εκτίμηση, αλλά -κυρίως- διότι οι προσδοκίες τους μετουσιώνονται σε συμπεριφορά η οποία συμβάλλει στην πραγματοποίηση της πρόβλεψής τους. Είναι η γνωστή **θεωρία της αυτοεκπληρούμενης προφητείας**, η οποία ισχύει και στο χώρο του σχολείου για τις σχέσεις δασκάλου-παιδιού.

5.3.8. Ανατροφή του παιδιού-Στυλ γονεϊκής συμπεριφοράς

Αφήσαμε τελευταίο, για εκτενέστερη διαπραγμάτευση, τον παράγοντα του είδους της συγκεκριμένης συμπεριφοράς που υιοθετούν οι γονείς στις σχέσεις τους με το παιδί. Το σύνολο αυτών των συμπεριφορών έχει αποκληθεί **γονεϊκές πρακτικές για την ανατροφή του παιδιού** (child rearing practices) ή **στυλ γονεϊκής συμπεριφοράς** (parenting style ή απλώς parenting).

Η αμερικανίδα ερευνήτρια Diana Baumrind έχει διεξαγάγει, από τη δεκαετία του '60 και του '70 ακόμη, πολλές έρευνες με τις οποίες καθόρισε ότι η γονεϊκή συμπεριφορά μπορεί να περιγραφεί με δύο διαστάσεις: Η μία είναι ο **έλεγχος/απαιτήσεις** και η άλλη είναι η **ανταπόκριση/ενδιαφέρον**. Η πρώτη διάσταση ουσιαστικά αντιπροσωπεύει την ύπαρξη (και τήρηση) κανόνων, ενώ η δεύτερη περιγράφει το συναισθηματικό κλίμα που περιβάλλει τη γονεϊκή συμπεριφορά. Μερικοί γονείς, σύμφωνα με τις παραπάνω διαστάσεις, καθορίζουν κανόνες και κριτήρια στα οποία θα πρέπει να ανταποκριθεί το παιδί, ενώ άλλοι δεν απαιτούν πολλά ούτε παρεμβαίνουν διορθωτικά στη συμπεριφορά του παιδιού. Από το άλλο μέρος, μερικοί γονείς αποδέχονται το παιδί τους και ενδιαφέρονται γι' αυτό, απασχολούνται μαζί του και συζητούν σε ένα κλίμα συναισθηματικά θετικό, ενώ άλλοι είναι απόμακροι, ακόμη και απορριπτικοί για το παιδί τους, δεν δείχνουν ενδιαφέρον ούτε ανταποκρίνονται στις ανάγκες του για επικοινωνία.

Ο συνδυασμός των δύο παραπάνω διαστάσεων γονεϊκής συμπεριφοράς δημιουργεί τέσσερις «τύπους» γονεϊκού στυλ που διαφοροποιούν τους γονείς στην άσκηση της κοινωνικοποίησης του παιδιού τους. Οι τύποι αυτοί, τα χαρακτηριστικά τους και η σχέση τους με τα χαρακτηριστικά των παιδιών περιγράφονται αμέσως παρακάτω.

Δημοκρατικοί/Διαλεκτικοί γονείς. Είναι οι γονείς που ασκούν έλεγχο αλλά και έχουν απαιτήσεις/προσδοκίες από τα παιδιά τους για ώριμη συμπεριφορά. συγχρόνως είναι συναισθηματικά θερμοί, παίρνουν υπόψη τους τις απόψεις

του παιδιού και είναι ευαίσθητοι στις ανάγκες του. Επίσης, παίρνουν αποφάσεις μετά από συζήτηση και αναγνωρίζουν δικαιώματα και στο παιδί να συμμετέχει στη σχετική διαδικασία.

Τα θετικά αποτελέσματα τέτοιας γονεϊκής συμπεριφοράς στην ανάπτυξη του παιδιού είναι περισσότερο από εμφανή: Τα παιδιά διαλεκτικών γονέων χαρακτηρίζονται από συναισθηματική σταθερότητα και ικανοποίηση, αυτοπεποίθηση, αυτοέλεγχο και επιμονή στη διεκπεραίωση μιας ενέργειας. Σε άλλες έρευνες βρέθηκε, επίσης, ότι τα παιδιά αυτά ήταν ανεξάρτητα, με υψηλούς στόχους, φιλικά, με καλές διαπροσωπικές σχέσεις και συνεργάσιμα. Μάλιστα, τα χαρακτηριστικά φαίνεται να υπάρχουν και αργότερα, στην εφηβική ηλικία, με περαιτέρω γνωρίσματα την αυτο-εκτίμηση, τα εσωτερικευμένα ηθικά κριτήρια και υψηλή σχολική επίδοση.

Αυταρχικοί γονείς. Οι αυταρχικοί γονείς ασκούν, επίσης, έλεγχο και έχουν απαιτήσεις, αλλά διαφέρουν από τους διαλεκτικούς στο ότι θέτουν ως πρώτη προτεραιότητα την υπακοή και συμμόρφωση του παιδιού χωρίς να εξηγούν γιατί ζητούν κάτι και χωρίς να του επιτρέπουν να συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων. Έτσι, η επικοινωνία μεταξύ των δύο μερών είναι ποσοτικά λίγη και ποιοτικά κακή και η χρήση ποινών και περιοριστικών μέτρων είναι συχνή.

Τα παιδιά αυταρχικών γονέων, όπως δείχνει η έρευνα της Baumrind και άλλων είναι απομονωμένα, δειλά και ελάχιστα ευτυχή, αγχώδη και ανασφαλής στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Ειδικότερα, τα κορίτσια γίνονται εξαρτημένα και με χαμηλά κίνητρα για επίδοση, ενώ τα αγόρια συχνά γίνονται αρνητικά, εχθρικά και βίαια.

Παραχωρητικοί γονείς. Οι γονείς αυτού του τύπου είναι συναισθηματικά θερμοί και αποδέχονται το παιδί αλλά σπάνια ασκούν έλεγχο ή απαιτούν από το παιδί. Στη λήψη αποφάσεων το εκκρεμές γέρνει περισσότερο προς την πλευρά του παιδιού, αφού οι γονείς δεν επιτρέπουν απλώς τη συμμετοχή του παιδιού, αλλά το αφήνουν να διαμορφώνει σχεδόν μόνο του τις αποφάσεις. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ουσιαστικά δεν υπάρχουν κανόνες τους οποίους το παιδί πρέπει να τηρήσει, ούτε υποχρεώσεις του έναντι της οικογένειας ή άλλων ατόμων. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι το ποσοστό των παραχωρητικών γονέων δεν είναι ιδιαίτερα υψηλό.

Οι παραχωρητικοί γονείς φαίνεται πως έχουν παιδιά που είναι ανώριμα, παρορμητικά (με λίγο ή καθόλου αυτο-έλεγχο), εξαρτημένα και απαιτητικά. Συχνά γίνονται ανυπάκουα, βίαια και αντιδραστικά (ιδιαίτερα όταν δεν γίνεται αυτό που επιθυμούν μια συγκεκριμένη στιγμή). Τα χαρακτηριστικά αυτά, κατά την έρευνα, ισχύουν περισσότερο για το αγόρια παρά για τα κορίτσια.

Αδιάφοροι γονείς. Οι γονείς αυτοί συνδυάζουν την απουσία απαιτήσεων (από το παιδί) με την αδιαφορία ή και την απόρριψη του παιδιού. Δείχνουν πολύ απασχολημένοι (με άλλα πράγματα) για να ενδιαφερθούν για το παιδί και καταβάλλουν λίγη ή καθόλου προσπάθεια για την κοινωνικοποίησή του. Το

παιδί κρατιέται σε «απόσταση ασφαλείας» ώστε να μη δυσκολεύεται το δικό τους πρόγραμμα. Στην πιο ακραία της μορφή, μια τέτοια γονεϊκή συμπεριφορά καταλήγει να εξισούται με κακομεταχείριση ή ψυχολογική κακοποίηση του παιδιού (βλ. κεφ. 5).

Οι αδιάφοροι γονείς τείνουν να έχουν παιδιά με προβλήματα στα δύο πρώτα χρόνια της ζωής τους, όπως επιβράδυνση της ανάπτυξης, δυσκολίες στην προσκόλληση και απουσία συμμετοχής σε παιχνίδι με συνομηλίκους. Αργότερα, στα χαρακτηριστικά αυτά προστίθεται η ανυπακοή, η απαιτητικότητα, η βιαιότητα, η απουσία αυτοελέγχου και η παραβατική συμπεριφορά (στην εφηβεία).

Είναι προφανές από τα παραπάνω, ότι ο καλύτερος συνδυασμός είναι η άσκηση ελέγχου και το θερμό συναισθηματικό κλίμα, ό,τι δηλαδή εμφανίζουν στην συμπεριφορά τους οι δημοκρατικοί/διαλεκτικοί γονείς. Αντίθετα, οι αδιάφοροι γονείς φαίνεται πως έχουν παιδιά με τα περισσότερα προβλήματα ψυχικής υγείας και ανάπτυξης. Οι ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι δημοκρατικοί γονείς καταφέρνουν να καταστήσουν εσωτερικό τον έλεγχο που ασκούν, να είναι πρότυπα σταθερής συμπεριφοράς με το να απαιτούν ό,τι είναι συμβατό με τα χαρακτηριστικά του παιδιού και να επαινούν κάθε καλή προσπάθεια.

Σε ένα μεγάλο ερευνητικό πρόγραμμα για τις σχέσεις εφήβων και γονέων στη χώρα μας, που άρχισε στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας, ζητήσαμε σε δύο φάσεις, από τους εφήβους να αξιολογήσουν τη συμπεριφορά των γονέων απέναντί τους και τις μεταξύ τους σχέσεις, να αναλύσουν τι συνιστά τη δημοκρατική/διαλεκτική γονεϊκή συμπεριφορά και πόσο συχνά -και για ποια ζητήματα- συγκρούονται με τους γονείς τους. Μερικά από τα κυριότερα ευρήματα αυτού του προγράμματος ήταν τα εξής:

- Ένα μεγάλο ποσοστό εφήβων (75% περίπου) χαρακτήρισαν τους γονείς τους ως **δημοκρατικούς**. Αυτό ίσχυε περισσότερο για τα κορίτσια (παρά για τα αγόρια) και τις μητέρες (παρά για τους πατέρες).
- Οι έφηβοι, ως συνολικό δείγμα, δήλωσαν πολύ ικανοποιημένοι από την **επικοινωνία** με τους γονείς τους και από το **συναισθηματικό κλίμα** που επικρατεί στην οικογένειά τους.
- Ως στοιχείο της γονεϊκής δημοκρατικότητας οι έφηβοι εντόπισαν, με ποσοστά γύρω στο 80%, τη συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων και τη σχετική ελευθερία που τους παρέχουν οι γονείς τους (παρόλο που μόνον οι μισοί δήλωσαν ότι οι γονείς τους αντιμετωπίζουν σαν ενηλίκους).
- Οι συγκρούσεις των εφήβων με τους γονείς τους αναφέρθηκαν με μικρή συχνότητα. Τα θέματα που «πυροδοτούν» συγκρούσεις μεταξύ των δύο μερών με σχετικά μεγαλύτερη συχνότητα και ένταση ήταν η **νυχτερινή έξοδος** (ώρα επιστροφής) των εφήβων, οι **διακοπές** τους, οι **σχέσεις με το άλλο φύλο**, η **διασκέδαση** και το **σχολείο** (συμπεριφορά και επίδοση). Ακολου-

θούσαν τα άλλα θέματα, όπως **ντύσιμο, τρόπος ομιλίας και παρέες** και τελευταία ήταν το **χαρτζιλίκι και η επιλογή του μελλοντικού επαγγέλματος**. Σχετικά περισσότερες συγκρούσεις αναφέρθηκαν με τη μητέρα παρά με τον πατέρα, ίσως λόγω της μεγαλύτερης εμπλοκής της στα θέματα αγωγής του παιδιού.

5.4. Κοινό και μη κοινό οικογενειακό περιβάλλον

Τα τελευταία χρόνια, οι εξελικτικοί ψυχολόγοι συχνά θέτουν το ερώτημα «πόσο κοινό είναι το περιβάλλον που βιώνουν τα παιδιά μέσα στην οικογένειά τους»; Με άλλα λόγια, εισπράττουν πάντα με τον ίδιο τρόπο -και σε όλες τις περιστάσεις- τα χαρακτηριστικά του οικογενειακού περιβάλλοντος δύο (ή περισσότερα παιδιά) που ζουν στην ίδια οικογένεια;

Το ερώτημα έχει θεωρητική αλλά, κυρίως, πρακτική σημασία διότι, αν μελετηθεί επαρκώς, ίσως δώσει απάντηση στο θέμα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα χαρακτηριστικά της οικογένειας και τα χαρακτηριστικά του παιδιού. Σε ένα δεύτερο στάδιο, η θέση του ερωτήματος αυτού ίσως δώσει απάντηση στο γιατί δύο αδέρφια έχουν (μόνον) μέτρια (και όχι μεγάλη) ομοιότητα μεταξύ τους, παρόλο που μοιράζονται το ίδιο περιβάλλον.

Υπάρχει, όμως, ίδιο περιβάλλον; Η απάντηση μπορεί να είναι καταφατική, τουλάχιστον ως ένα σημείο. Για παράδειγμα, η πενία μιας οικογένειας, οι περιορισμένοι χώροι, η περιοχή κατοικίας, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων, οι κακές σχέσεις τους, τα προβλήματα ψυχικής τους υγείας, κ.ο.κ., λογικά θα πρέπει να αποτελούν -και αποτελούν- **κοινό περιβάλλον** για τα παιδιά μιας οικογένειας και σχετίζονται με κοινές/παρόμοιες επιδράσεις στην ανάπτυξή τους. Από το άλλο μέρος, υπάρχουν στοιχεία του περιβάλλοντος που διαφοροποιούνται από παιδί σε παιδί (στην ίδια οικογένεια). Για παράδειγμα, το κάθε παιδί έχει συγκεκριμένες εμπειρίες με τους γονείς του (δεν φερόμαστε πάντα με τον ίδιο ακριβώς τρόπο σε όλα τα παιδιά), έχει τους δικούς του φίλους στη γειτονιά, πηγαίνει σε διαφορετική τάξη στο σχολείο και -συνήθως- έχει διαφορετικούς συμμαθητές και διαφορετικό δάσκαλο. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν ό,τι έχει αποκληθεί **μη-κοινό περιβάλλον**, το οποίο οφείλεται εν πολλοίς στο διαφορετικό φύλο, τη διαφορετική ιδιοσυγκρασία και τη διαφορετική ηλικία των παιδιών. Έτσι, σε γενικές γραμμές, εξηγείται γιατί δύο αδέρφια μπορεί να έχουν λίγο ή πολύ διαφορετική πορεία στην ανάπτυξή τους μέσα στο πλαίσιο της ίδιας οικογένειας.

Τα πράγματα γίνονται ακόμη πιο περίπλοκα αν ληφθεί υπόψη η πιθανότητα ακόμη και τα κοινά στοιχεία του περιβάλλοντος να εκλαμβάνονται από κάθε παιδί με διαφορετικό τρόπο. Αυτό μπορεί να συμβεί λόγω διαφορετικού φύλου και ηλικίας, αλλά και -κυρίως- λόγω διαφορετικής **ανθεκτικότητας** κάθε παιδιού. Σύμφωνα με σχετικές έρευνες των τελευταίων δεκαετιών, τα παιδιά δια-

φέρουν εκτός των άλλων, και στο βαθμό αντοχής που διαθέτουν και στους τρόπους με τους οποίους αντιμετωπίζουν αντίξοες συνθήκες στη ζωή τους. Είναι αυτό ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της ψυχοσύνθεσής τους που καθορίζει σε αξιοσημείωτο βαθμό την πιθανότητα να έχει ή όχι ένα παιδί προβλήματα κατά τη διάρκεια της αναπτυξιακής περιόδου.

Με βάση τα παραπάνω, δεν είναι σπάνιο στις μελέτες μας με παιδιά και εφήβους να μας ενδιαφέρει όχι (μόνον) τι συμβαίνει στην πραγματικότητα, αλλά τι αντιλαμβάνεται το παιδί, τι «εισπράττει» από μία συγκεκριμένη πραγματικότητα, στην οικογένεια ή αλλού. Αυτός είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους σε σχετικά ερωτηματολόγια ή σε συνεντεύξεις, ζητούμε από παιδιά και εφήβους να περιγράψουν π.χ. πώς εκείνα αντιλαμβάνονται το κλίμα στην οικογένεια (ή στο σχολείο), τις σχέσεις τους με τους γονείς (ή δασκάλους, συμμαθητές, κ.τ.ό.).

5.5. Παιδική κακοποίηση/κακομεταχείριση

Η οικογένεια, όπως φάνηκε από την ως τώρα διαπραγμάτευση του θέματος, είναι ο κυριότερος χώρος στον οποίο το παιδί ζει και ο οποίος του προσφέρει πολλές υπηρεσίες, όπως η επιβίωση στην αρχή και η πολύπλευρη ανάπτυξη του στη συνέχεια της ζωής του. Αυτό το περιβάλλον, όμως, μπορεί να γίνει και αρνητικό και, μάλιστα, σε ακραίες περιπτώσεις, να θέσει σε κίνδυνο τη σωματική ακεραιότητα και ψυχολογική επάρκεια του παιδιού. Αυτό συμβαίνει στην περίπτωση της **παιδικής κακοποίησης**.

Μια πρώτη σημείωση για τον όρο: Η πρόκληση βλάβης στο παιδί παραδοσιακά έχει αποκληθεί κακοποίηση. Ωστόσο, στον όρο αυτό έχει προστεθεί και ο όρος **κακομεταχείριση** (maltreatment), για να περιληφθούν όλες οι περιπτώσεις κακοποίησης, σωματικής και ψυχολογικής.

Η **συχνότητα** της παιδικής κακοποίησης είναι δύσκολο να εκτιμηθεί για ποικίλους λόγους, ο σπουδαιότερος των οποίων είναι ότι τα πραγματικά περιστατικά δεν έρχονται όλα στην επιφάνεια.

Για την παιδική κακοποίηση/κακομεταχείριση έχουν δοθεί πολλοί ορισμοί, οι οποίοι έχουν διαφορετική θεωρητική αφετηρία και περιγράφουν διαφορετικές πλευρές της. Ένας κοινά αποδεκτός ορισμός της παιδικής κακοποίησης είναι η «εμπρόθετη πρόκληση βλάβης στο παιδί από ενήλικο άτομο της οικογένειας».

Η παιδική κακοποίηση μπορεί να εμφανιστεί με πολλές μορφές, ανάλογα με την πλευρά της ανάπτυξης του παιδιού που πλήττεται. Έτσι, διακρίνουμε τις εξής μορφές: **Σωματική κακοποίηση**, τη βιοσωματική, δηλαδή, βλάβη που προκαλείται στο παιδί από βίαιες ενέργειες στην οικογένεια. Μορφή της σωματικής αποτελεί η **σεξουαλική** κακοποίηση, η οποία, όπως είναι ευνόητο, έχει και πολλές ψυχολογικές συνέπειες. Μια άλλη μορφή κακοποίησης είναι η **ανεπαρ-**

κής ικανοποίηση βιολογικών αναγκών του παιδιού και η **συναισθηματική αδιαφορία/απομόνωση** του παιδιού. Τέλος, έχουμε την **ψυχολογική** κακοποίηση η οποία περιλαμβάνει πράξεις που βλάπτουν σοβαρά τις συναισθηματικές, ψυχοκοινωνικές και νοητικές λειτουργίες του παιδιού.

Η παιδική κακοποίηση είναι ένα φαινόμενο πολυπαραγοντικό ως προς την **αιτιολογία** της. Ιστορικά, τα πρώτα αίτια στα οποία οι ερευνητές έστρεψαν την προσοχή τους είναι όσα αναφέρονται στα **χαρακτηριστικά των γονέων**. Η υπόθεση ήταν ότι οι γονείς που προέβαιναν σε πράξεις κακοποίησης είχαν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, έρευνες έδειξαν ότι η παιδική κακοποίηση συνδέεται με προβλήματα ψυχικής υγείας των γονέων. Άλλες έρευνες έχουν εντοπίσει γονείς κακοποιημένων παιδιών που έχουν οι ίδιοι ιστορικό κακοποίησης (οι οποίοι κακοποιούν τα παιδιά τους σε μια θλιβερή επανάληψη δικής τους κακοποίησης). Ένα άλλο χαρακτηριστικό γονέων (που κακοποιούν το παιδί τους) είναι η μικρή ηλικία και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδό τους, χαρακτηριστικά που συνδέονται άμεσα με δύο ακόμη, καθαρά, ψυχολογικά γνωρίσματα: Οι γονείς αυτοί φαίνεται να μην είναι σε θέση να ελέγχουν την επιθετικότητα τους και να έχουν παράλογες προσδοκίες από τα παιδιά τους, η μη πραγματοποίηση των οποίων τους δημιουργεί θυμό και απογοήτευση.

Μια δεύτερη δέσμη αιτιών για την παιδική κακοποίηση/κακομεταχείριση αναφέρεται σε **χαρακτηριστικά της οικογένειας** ως ομάδας. Έτσι, με την κακοποίηση του παιδιού συνδέθηκαν κατά καιρούς -όχι αδικαιολόγητα- οικονομικά προβλήματα στην οικογένεια, ανεργία των γονέων, δύσκολες συνθήκες διαβίωσης και κακές σχέσεις ανάμεσα στους δύο γονείς.

Τέλος, ορισμένα **χαρακτηριστικά του ίδιου του παιδιού** έχουν θεωρηθεί «υπεύθυνα» για την κακοποίησή του, όχι με την έννοια ότι προκαλούν άμεσα το φαινόμενο αυτό, αλλά ότι αυξάνουν την πιθανότητα ένα παιδί να γίνει θύμα κακομεταχείρισης. Για παράδειγμα, η έρευνα δείχνει ότι η κακοποίηση είναι πιθανότερη όταν το παιδί είναι **δύσκολο** ή **βραδυψυχικό** ή όταν λόγοι σωματικής υγείας προκαλούν έναν αργό, όχι ικανοποιητικό ρυθμό ανάπτυξης (που απογοητεύει τους γονείς). Μια ειδική περίπτωση αποτελεί το πρόωρο παιδί που, επίσης, συνδέεται με μεγαλύτερη συχνότητα κακοποίησης. Ως αίτιο του φαινομένου, ορισμένοι ερευνητές θεωρούν τον ατελή συναισθηματικό δεσμό της μητέρας με το νεογέννητο (το οποίο συχνά τοποθετείται σε θερμοκοιτίδα), ενώ άλλοι θεωρούν ως αίτιο τον μη ικανοποιητικό ρυθμό ανάπτυξης του πρόωρου παιδιού, ο οποίος αποτελεί πηγή ματαίωσης/απογοήτευσης για τους γονείς.

Η **αντιμετώπιση** της παιδικής κακοποίησης είναι, επίσης, πολυπαραγοντική και πολυ-επίπεδη, όπως και τα αίτια που την προκαλούν. Αρμοδιότητα και ευθύνη της οργανωμένης κοινωνίας είναι η δημιουργία συνθηκών και προϋποθέσεων ώστε το αναπτυσσόμενο άτομο να μεγαλώνει σε ένα όσο το δυνατόν καλύτερο περιβάλλον, το οποίο εξασφαλίζει στο ίδιο μεν απρόσκοπτη ανάπτυξη, στους δε γονείς την ικανοποίηση ότι παρέχουν αυτή την «υπηρεσία» στο παιδί

τους. Ο ρόλος της ψυχολογίας και του ψυχολόγου είναι διαφορετικός. Ο ειδικός μπορεί να παρέμβει στην οικογένεια με τουλάχιστον δύο στόχους: Πρώτον, να συμβάλει στην **καλύτερη επικοινωνία** ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας και **καλύτερες σχέσεις** μεταξύ των δύο συζύγων και δεύτερον, να παράσχει στους γονείς τις απαραίτητες πληροφορίες και γνώσεις, ώστε α) να ασκούν αποτελεσματικότερο **έλεγχο** στις επιθετικές τους τάσεις και β) να **αποδέχονται το παιδί** με τα χαρακτηριστικά του και να έχουν **ρεαλιστικές προσδοκίες** (και όχι παράλογες) από το παιδί, ανάλογες δηλαδή με την ηλικία και τις δυνατότητές του.